

ЗА БИБЛИОГРАФСКОТО ЦИТИРАНЕ, БИБЛИОГРАФИТЕ И ЦИТИРАЩИТЕ

Ас. Теодор Иванов

Достиженията на научно-техническата и творческата дейност са факторите, които показват цивилизационното равнище, достигнато от всяко общество.

Всяка област на научно-технически знания има конгруентна специфика, наложена от диференцираните обекти на изучаване, организация и методика на анализиране, презентирание на получените резултати и т. н.

Притежаването на библиографски знания и умения е залогът за качествено издирване на документалните източници, от които е възникнала необходимост по време на разработването на конкретния проблем, а също и факторът, позволяващ на специалистите да приведат своите публикации в научноиздържан вид.

Преди да започнем разглеждането на проблемите на библиографското цитиране у нас, трябва да уточним значението на някои от използваните термини и тяхното представяне и тълкуване то различни автори.

Според „Речник на чуждите думи в българския език“ от 1993 г., цитатът е „буквално предаден текст от стихотворение, съчинение, статия или други или приведени чужди думи, за да се потвърди изразеното мнение“¹.

Според енциклопедия „Българска книга“ под цитат се разбира „текст от някакво произведение, което авторът включва дословно в своето, за да обоснове теорията си, да оспори или да опровергае цитираната мисъл“².

В теоретичната комуникация цитатът се разглежда като – запазване на словесната комуникация в онези критични за диалога моменти, в които има дефицит на собствено слово и се налага използването на чуждо“. В този ред на мисли цитирането и още средство „удържашо“ комуникацията и метод за „преодоляване на

мълчанието“. Цитирането се предизвиква от желанието да се „демонстрира компетентност или от предпочитането да се използва авторитетът на чуждото мнение пред анонимността и недостоверността (в очите на другите) на собственото“³.

От социологическа гледна точка „цитатът е форма на проявата на дадено научно съобщение в научната общност с отражение отново в литературата като форма на комуникация. Този апарат е обективно наложен и грижливо поддържан във функционирането на науката“⁴.

Цитирането има и „особено значение за регистрация на причинно-следствените вериги от връзки между единичните научни резултати за разкриване на непосредствено достижимото ново знание“⁵.

При работа с документални източници, освен нуждата от цитирането им, се появява и необходимост от тяхното назоваване. Тоест трябва да се идентифицира съответния източник на информация.

За тази цел се използва библиографското описание, което съдържа необходимия брой от признаци, които характеризират документа⁶.

Марин Василев определя библиографските текстове като сложни сложни, защото те способстват за описване на използваните печатни произведения и – изброяват в определен ред“ характерните за описвания документ данни“⁷.

Той разглежда библиографското цитиране от книговедска точка, според разположението им.

„Забележките“, както ги нарича М. Василев, са три вида : вътрешнотекстови ; извънтекстови и задтекстови⁸.

Според Марин Ковачев библиографското цитиране представлява „библиографски сведения за използвани

материали, когато в хода на изложението се привеждат чужди мнения. Дават се от автора на книгата или статията под линия, в края на съчинението или разделени в текста и под линия⁹.

В енциклопедия „Българска книга“ откриваме определение за библиографско цитиране под наименованието „библиографски препратки“.

Пояснява се, че в печатно произведение те са „кратко библиографско описание (библиографски запис) на източника на цитиране или заимстване на произведението, което се оценява, препоръчва или критикува в основния текст.“

По местоположение библиографските препратки биват: вътре в текста (включени в основния текст); под линия (в долната част на наборното поле) и в края на текста (след основния текст и част от произведението)¹⁰.

Най-подробно и точно понятието е дефинирано в действащия в България държавен стандарт „БДС 17377 – 96. Библиографско цитиране“, който е в сила от 1996 г.¹¹

Според постановките залегнали в него библиографското цитиране е – вид библиографско описание, в което библиографските сведения за разглежданите документи или отделни части от тях са достатъчни за идентификацията им.“ и се състои от следните съставни части:

- съвкупност от библиографските елементи, описващи цитирания документ;
- текстът от него;
- препратки, свързващи текста със сведенията¹².

Наличие на библиографско цитиране откриваме в една от първите библиографски прояви в България.

Неофит Рилски в излязлото през 1835 г. негово произведение „Болгарска граматика“, обяснявайки нуждата от определителния член в българския език, на страница 44 под линия съобщава на читателите си за съществуването на 10 български книги.

На страница 47 от същото произведение той цитира книгата „Йоан екзарх Български“ от руския славист Константин Калайдович, като в този цитат за пръв път у нас се използва думата библиограф и въпреки недостатъчните библиографски умения на Неофит Рилски, можем да говорим за наличието на библиографско цитиране¹³.

Развитието на мисълта и практиката в областта на библиографското цитиране в България е неразривно свързано с проблемите на библиографското описание.

За пръв път у нас инструкции за описване на книги са дадени през 1898 г., когато директорът на Пловдивската народна библиотека Стоян Аргиров издава „Ръко-

водство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки“.

В част II, която е озаглавена „Описание на библиотечния имот“, авторът дава примери за описване на документални източници, които са основани на чуждестранния опит и от днешна гледна точка съдържат много недостатъци¹⁴.

Динамичното развитие на българското общество след 1944 г. отправя предизвикателства пред качеството на библиографската характеристика на литературата у нас.

В отговор на нарасналите потребности от знания за описание на книгите в българските библиотеки, през 1947 г. Българският библиографски институт издава първата инструкция в България „Правила за описване на книги в народните библиотеки“, в която много професионално и подробно са показани правилата за библиографско описване.

В рамките на 88 страници са разгледани специална терминология, определяне на редна дума, специфични случаи на описание и др.¹⁵

Проблемите на библиографското описание на книги и периодични издания, аналитичното описание, описанието на нетрадиционни документални източници са разглеждани в немалко публикации¹⁶ до 1970 г., когато в Народна библиотека „Кирил и Методий“ е създадена специална комисия по стандартизация, която пристъпва към разработване на специалните официални документи за задължително регламентиране на библиографската дейност и терминологията, свързана с нея¹⁷.

Паралелно с протичащите процеси по оптимизиране и стандартизация на библиографското описание, българските библиографи на страниците на периодичните издания се опитват да популяризират библиографията като неделима част от научната и творческата дейност.

В една своя статия, която е публикувана през 1957 г. във вестник „Народна култура“, Веселин Трайков разглежда възможностите на библиографията за развитието на науката. Чрез своя инструментариум „тя дава възможност на научния живот, спасява научния работник от излишни лутания, от безполезно пилеене на време“ споделя специалистът-библиограф¹⁸.

Вестник „Здравен фронт“ през 1958 г. дава трибуна на медицинския специалист Димитър Кадамов, който прави преглед на световните библиографски издания в областта на медицината и представя своите идеи относно подобряването на библиографското осигуряване на дейността на научните работници по медицина¹⁹.

Обстойна статия от Христо Тренков за библиографското цитиране в медицинските издания е публикувана през 1962 г. в списание „Хирургия“.

След дефиниране на понятието библиографско цитиране, авторът определя основните изисквания към изработването на библиография към научните публикации.

Основните проблеми според него са съответствието на цитираната литература и темата на статията, подборът на литературата, описването и систематизирането на публикациите.

Черпейки от богатия си опит, Христо Тренков посочва много примери на некачествено библиографско цитиране, след, които дава указания за разполагането на цитирането в публикациите вътре в текста, под линия и в края на статията.

Авторът дефинира и понятията „списък на използваната литература“ и „библиографски указател към научен труд“.

Отсъствието на организираност в библиографското цитиране към отделните публикации предизвиква в автора следния коментар – „при най-добро желание съответните редактори не биха могли да въведат ред и последователност дори и в рамките на едно и също периодично издание“.

Особено внимание Христо Тренков отделя на правилата за съставяне на библиографското описание, като дава и конкретни примери за определяне на редна дума, за съкращение, описание на книги, части от книги, както и публикации в периодични издания.

Авторът изказва своето мнение, че унифицирането на библиографското цитиране ще бъде в голямо улеснение на редакциите, които „сега се оказват безсилни пред незадоволителната изработка на библиографските податки“, и се надява, че правилното изработване на библиографското цитиране ще доведе до по-голямата читателска заинтересованост към „библиографските насочвания“, като това ще предизвика по-интензивното им бъдещо използване и ще изчезнат предрасъдците у някои автори, че изработената към работите им библиография е „неизбежно украшение“ или „излишен апендикс“²⁰.

По-късно, през 1963 г. от страниците на вестник „Народна култура“ Зорница Петкова също предоставя на вниманието на обществеността своето мнение относно ролята на библиографията за научната дейност.

Не скривайки своята критичност, тя констатира, че „българските учени не знаят как сами да съставят библиографски списък към собствения си труд, което е

важен белег за научна издържаност на всяка една научна публикация. Такъв списък е показателен за научната школа на автора, затова доколко той познава литературата по разработвания въпрос. Чрез библиографския списък той обосновава и доказва своята осведоменост“.

Зорница Петкова коментира направено от Българския библиографски институт проучване на състоянието на библиографиите към книги и статии. „Заклученията не са особено удовлетворителни“ казва тя и изтъква като основна причина отсъствието на библиографска подготовка при научните работници, както и нуждата от специализирани курсове за придобиване на библиографски знания²¹.

През месец април 1963 г. се провежда трето заседание на Постоянната комисия при СИВ за координиране на научните и техническите изследвания, вследствие на което се взема решение за организация на разделение на труда при реферирането на националната и чуждестранната литература.

Като предпоставка за реализацията на това решение, Постоянната работна група по проблемите на научно-техническата информация на СИВ разработва една инструкция със задължителен характер, в която са регламентирани основните положения за рефериране на книги, статии и други публикации в страните членки на СИВ.

През същата година инструкцията е въведена и в България.

Освен изясняването на терминологията и методиката по изготвяне на реферати, в нея са дадени указания и за библиографското цитиране.

Във втора част, която е озаглавена „Форма и съдържание на реферата“, се уточнява, че когато „референтът счита, че материалът се разглежда от неподходящи методически позиции или пък съдържа явни грешки по същество или печатни грешки, които променят смисъла на статията, той е длъжен да направи забележка с цитиране на източника в края на реферата“.

Наложително е да се правят препратки към вече публикувани работи в случаите, когато реферираната статия е продължение на по-рано публикувана, когато се коментират излезли от печат статии и ако препратките са необходими за обосноваване на тезите.

Препратката се намира в основния текст, заградена с малки скоби, като в нея се дава библиографското описание на източника²².

През 1964 г. в списание „Неврология, психиатрия и неврохирургия“ са поместени изискванията на редак-

цията към оформлението на статиите, които се изпращат за публикуване.

Освен въпросите свързани с обема, графичното представяне на текста и изработката на резюме, са дадени уточнения и примери за библиографско описание на книги и статии, както и правила за съкращение.

Библиографското цитиране към публикациите е наречено „книгопис“, като се пояснява, че в него трябва да се отразяват само използваните и споменати в текста литературни източници.

В „книгописа“ не се допуска наличието на описания на източници, които в текста не се споменават, или в текста да се дават имената на автори, които не се намират в „книгописа“, освен когато се привеждат „общоизвестни“ мнения от познати на всички автори.

Описанията в „книгописа“ се подреждат азбучно, като най-напред са имената, написани с кирилица, а след тях на латиница. Описанията трябва са подредени непосредствено едно след друго без нови редове²³.

През 1965 г. в списание „Ново време“ библиографът Христо Тренков продължава своите опити за изясняване на проблемите, свързани с библиографското цитиране, като този път обект на неговата критика са работещите в българските издателства.

Според него издателските умения не се ограничават само с добрата изработка и външното оформление на книгата, а от издателя се изисква и да може да представи материала така, че да бъде „достъпен за читателя по всякакви разрези“.

Както и в предишните свои статии авторът обръща внимание на унифицирането на описанията при библиографското цитиране, защото на практика се получава така, че в публикациите се цитира по най-разнообразни начини и даже се случва в едно и също периодично или научно издание да има голям „разнобой“.

Всеки автор си спазва някакви си негови правила при цитирането, а „уеднаквяваща редакторска ръка липсва“.

Христо Тренков осъзнава нуждата от поне две задължителни инструкции – една за научните издания, а другата за популярните трудове, даже отива и по-далече и заключава, че „тези въпроси могат да бъдат обект и на държавен стандарт“.

Освен на цитирането, в статията авторът обръща внимание и на проблемите по изработката на показалци, съдържание и библиографското каре в едно издание.

Един от начините за преодоляване на тези слабости, според него, е създаването на специализирано списание само за издателствата.

Христо Тренков също предлага да се организират курсове за библиографско оgramотвяване на издателските работници²⁴.

Проблемите на библиографското цитиране се обсъждат и на страниците на специализираните издания по библиотекознание и библиография.

През 1965 г. и 1968 г. Йорданка Първанова представя резултатите от анализа на 1333 научни статии, поместени в 107 тома научни сборници и годишници, който е направен от работещите в справочно-библиографския и информационен отдел на Народна библиотека „Кирил и Методий“.

Изводите от направения преглед на публикациите, показва слабостите и на творци и на издатели в областта на библиографската дейност.

Авторката дава примери за срещнатите некачествени цитирания по отношение на описанието и местоположение.

В заключение тя предлага да бъде направена една своеобразна кръгла маса, в която редактори, библиографи и библиотекари ще дискутират състоянието на „библиографията в нашия печат, и да се пристъпи към уеднаквяване на едни задължителни принципи, да се създаде единна инструкция“²⁵.

Важен момент в развитието на библиографското описание у нас са излезлите през 1970 г. „Правила за описване на статии, рецензии и други материали, публикувани в периодичния печат, в книги и сборници“.

В шест глави, много подробно и точно са разгледани многобройни случаи, касаещи общите и специфичните правила за изработване на аналитично описание.

Разяснени са начините за определяне на редна дума, за проблемите свързани със заглавие, подзаглавни данни, данни за източника и т.н.т.

Представени са описанията на особените случаи като продължаващи статии, анкети, дописки, обръщения, рецензии и др.

В последната глава, която е озаглавена „Особености на библиографското описание в прикнижни, пристатийни списъци и при цитиране“, са дефинирани разглежданите понятия.

Дадени са примери за разновидностите и съответствашото описание.

Разгледани са три вида библиографско цитиране – под линия, в текста и цитиране чрез разделяне, като

след текстовата част са представени и образци на библиографско цитиране – еднократно, повторно цитиране, сводно цитиране на произведенията на един автор, цитиране, придружено с обяснителен текст, цитиране от втора ръка и др.

Разглеждайки тези „Правила“ в наше време, може да се каже, че напълно се е реализирало намерението на авторите, което е изказано в предговора, а именно говорейки за нуждата от правила за цитиране, те се надяват да бъдат в полза на „издателски работници, научни работници и специалисти“.

Всички правила и примери са изработени на много достъпен език и покриват целия диапазон от възможни ситуации, които могат да възникнат при библиографско описание.

Доказателство за професионализма на съставителите е и това, че препратки към тези правила се правят от излезлите по-късно стандарти, а съдържанието им, естествено с малки корекции, е актуално и до днес и много български библиографи ги използват с успех в практическата си дейност²⁶.

Водената на различни нива дискусия по проблемите на библиографското описание и дейността на създадената през 1970 г. Специална комисия по стандартизация в Народна библиотека „Кирил и Методий“²⁷, довеждат през 1972 г. до реализирането на първия български държавен стандарт за библиографско описание „БДС 9735 – 72. Описание на печатните произведения за библиографски и информационни издания и за библиотечни каталози“²⁸.

Въпреки малкия си обем, стандартът покрива голяма територия от разновидности на библиографско описание.

В него са разгледани правилата за описание на книги, брошури, периодични издания, статии, рецензии и др.

Разгледано е сводното описание, както и описанието в прикнижни и пристатийни библиографски списъци.

В последната част на стандарта са разяснени правила само за библиографско цитиране под линия, като въпреки че са дадени правила за библиографското описание, които са валидни при всички видови цитиране, е крайно недостатъчно.

Би трябвало да се посочат и другите разновидности на цитирането, както това е направено в разглежданите по-горе правила²⁹.

Цялостно този стандарт действа до 1982 г., когато е издаден „БДС 15419 – 82 Библиографско описание на книгите“, който заменя раздел втори от БДС 9735 – 72,

а през 1991 г. влиза в сила „БДС 17264 – 91 Библиографско описание. Аналитично описание на съставни части от публикации в книжни материали“, който заменя раздел четвърти от разглеждания стандарт.

Въпреки че библиографското описание вече е стандартизирано, явно своеволията в цитирането и съставянето на прикнижни и пристатийни библиографии продължават. По този повод през 1977 г. в списание „Библиотекар“ е публикувана позицията на Евгения Стефанова от ВИМЕС – Русе.

Авторката с възмущение представя примери за някои от нередностите, които е наблюдавала в различни издания, като констатира, че причината за това състояние на нещата е „че може би библиографиите са такива, защото се отпечатват както са изработени от автора, но за правилното библиографско описание е длъжно да следи пак издателството“.

Евгения Стефанова се опасява, че младите автори, виждайки разнообразията от описания, „остават с впечатление, че има свобода на библиографското описание“ и всеки може да използва каквито иска елементи, което от своя страна ще доведе до още по-голям хаос в съставянето на библиографско описание³⁰.

През 1980 година излиза от печат брошурата „Как да цитираме“, която е дело на Марин Ковачев.

В нея много обстойно са разгледани случаите на цитиране под линия, в текста и чрез разделяне на описанието, като са придружени с примери, почерпени от богатия опит на автора и съобразени с действащия по това време стандарт³¹.

Дългогодишния, библиограф-краевед и впоследствие университетски преподавател Марин Ковачев продължава своята дейност по изясняване на правилата за цитиране в още четири свои публикации.

Във всяка от тях авторът е дефинирал термините, свързани с библиографското описание и цитиране, предадени са различните случаи на библиографско цитиране, които са придружени със съответния коментар³².

Библиографското цитиране като важен елемент от научната дейност е обект на внимание и в областта на авторското право, като възможностите за неговото използване са регламентирани в излезлия през 1993 г. „Закон за авторското право и сродните му права“, както и в частичните му промени през 2000 г.

В глава пета на закона, която е озаглавена „Свободно използване на произведенията“, в член 23 се посочват случаите, в които определени трудове могат

да се използват, без за това да се иска разрешение от автора или без заплащане.

Алинея първа от гореспоменатия член гласи: „Използването на цитати от произведения на други лица при посочване на източника и името на автора, ако то е означено. Цитирането трябва да съответства на обичайната практика и да е в обем, оправдан от текста.“.

В алинея втора е казано: „Използването на части от публикуване произведения или неголям брой малки произведения в други произведения в общ, необходим за анализ коментар или друг вид научно изследване. Това използване е допустимо само за научни и образователни цели, при посочване на източника и името на автора и при условие, че не се засяга нормалното използване на произведенията, нито пък се увреждат неоправдано законните интереси на авторите“³³.

В изменението, направено през 2000 г., към чл. 23 ал. 2 е добавено уточнението, че след думите „малки произведения“ се добавя „с изключение на компютърни системи и бази данни“³⁴.

Както става ясно, в закона изрично се упоменава за използване на общоприети правила при изработване на библиографското цитиране. Явно авторите на този закон непритежават информация за наличието на специален стандарт за това.

През 1996 г. в България излиза „БДС 17377 – 96 Библиографско цитиране“, първият самостоятелен стандарт за библиографско цитиране, който е изработен от Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Стандартът определя реда, обема и формата на библиографските сведения за цитираните в различни публикации документи или отделни самостоятелни и несамостоятелни части от тях (томове, статии, рецензии, глави, раздели и др.).

Той влиза в сила от 1.02.1996 г. и е валиден и до днес.

Стандартът се състои от седем добре формулирани, йерархично подредени и подробно разгледани части:

1. Общи положения;
2. Елементи на библиографското описание;
3. Правила за отделните елементи;
4. Видове библиографско цитиране;
5. Оформане на списък на цитираната литература;
6. Препратки;
7. Примери за библиографски описания при цитиране на различни видове издания³⁵.

Въпреки експлицитната интенция за много добро поясняване на различните случаи на цитиране, дадените

насоки и многобройните примери, този стандарт, макар и действащ над 10 години, не е успял да се наложи в библиографските среди.

Мнозинството от библиографите продължава да се ръководи от утвърдените начини на цитиране, съчетани с правилата за описание, които са определени в стандартите от 1982 и 1991 г.

Стандартът за библиографско цитиране определено е труден за използване и от неспециалистите.

Може би причината в това е, че подходът в него е по-утилитарен, наблюдава се една схематичност, за разлика от предходните стандарти за описание, в които преобладава наративността при обяснението на различните постановки.

За ориентиране и качествено използване на стандарта определено се изисква висока библиографска култура³⁶.

Много интересна и стойностна публикация относно цитирането е поместена в през 1997 г. в списание „Наука“.

Статията е озаглавена „Цитирането – обратната връзка на творчеството“, а неин автор е Магдалена Калайджиева.

Авторката разглежда компаративните възможности на цитирането за своеобразно „самосвервяване“ на резултатите от дейността на даден учен или творец.

Според М. Калайджиева се обособяват четири групи цитиране:

1. Пряко цитиране – когато се представя фрагмента на изследването, състоящ се от едно или няколко научни постижения на цитирания учен. В тази група се отнася и самоцитирането, които дава възможност на изследователя да представи своята научна продукция;

2. Допираемо цитиране – дава сведения за съседни на изследваната област научни резултати, като се поясняват причините поради, които не са използвани;

3. Критично цитиране – използва се при наличието на съмнение в конкретна публикация, и чрез него са посочват несъответствията в емпиричните резултати, оборват се теоретични възгледи, разобличава се недобросъвестност и т.н.;

4. Цитиране на авторитети, които са задали параметрите за развитие в дадена научна област, понякога се използва в смисъла на прякото цитиране.

Логично е да отнесем тези изводи и към проблематиката на библиографското цитиране, като с тяхна помощ ще можем да оценим и неговата семантична страна³⁷.

През 2003 г. включвайки се в започнатата в електронно издателство „LiterNet“ дискусия по въпросите на библиографското цитиране, и конкретно като отговор на публикация от Анжелина Пенчева³⁸, дългогодишните специалисти по библиография от Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Антоанета Тотоманова и Ефросина Ангелова – Пенкова представят своята позиция, озаглавена „Цитирането – гледната точка на библиографите“³⁹.

По-късно тази статия е публикувана и в списание „Библиотека“, но с променено заглавие⁴⁰.

Авторките представят правила и много професионално изработени примери за описание на книги, статии, компактдискове, аудиокасети, електронни публикации, които са на нивото на съвременните изисквания за библиографска характеристика на документалните източници.

Примерите и тестовите разяснения са направени по достъпен за широката аудитория начин, което определя и голямата им практическа стойност⁴¹.

Примери за описание при цитиране са разработени и от Живко Иванов от ПУ „Паисий Хилендарски“ – Пловдив.

Позовавайки се на действащия стандарт за цитиране, авторът е представил образци за описание на непериодични, периодични издания, статии, картографични издания, грамофонни плочи, аудиокасети и др.

С изключение на малки несъответствия относно елементите на описанието, начините на съкращение и др. тези правила също могат да се използват в изработването на научен апарат към научен или творчески труд⁴².

Висока оценка трябва да дадем на Албена Вачева, която доста обемно и подробно изяснява международните конвенции и правилата за цитиране на информационни източници от ИНТЕРНЕТ⁴³.

Тези много ценни и крайно нужни правила би следвало да прераснат в съответен държавен стандарт, което много ще допринесе и за актуалността в дейността на българските библиографи.

Популяризация на правилата за описание на Интернет – ресурсите и своите идеи за това, Албена Вачева прави и на страниците на списание „Медиа свят“ през 2004 г.⁴⁴

Направеният дотук преглед фокусира вниманието ни върху проблемите от утилитарен характер на библиографското цитиране, които са обект на обществено обсъждане.

Информацията, която се получава посредством елементите на библиографското описание, определя статистическата функция на библиографията, което от своя страна дава солидна основа за наукометрични изследвания на информационните потоци.

Не малко автори използват възможностите на библиографското цитиране за получаване на конкретни изводи за състоянието на научната дейност.

Цитатът се използва като „измерител“ на стойността на публикациите, като индикатор за продукцията на даден учен или институция.

Въз основа на това възниква и терминът „цитат-анализ“.

Според някои учени цитат-анализът се възприема като един от параметрите на наукометрията и библиометрията, а други говорят и за „цитатометрия“⁴⁵.

Комплиментните функции на библиографското цитиране като основа за документиране на съдържателната пълнота на научните трудове, възможностите при оценяване на научната дейност, резултатите от конкретни проучвания, създаването на специализирани указатели и информационни портали за регистрация на цитирането в научните разработки са обект на множество статии в България⁴⁶.

Причината за включването ни в тази дискусия е статията на Анжелина Пенчева „Цитирането – гледната точка на издателския редактор“, която е публикувана в LiterNet.

Авторката споделя своя опит и проблемите, пред които са изправени издателските работници в нашето съвремие.

Много верни и точни са изводите, направени за протичаните след 1990 г. процеси в сферата на книгоиздаването.

Особено внимание е обърнато на редактирането на книги и на библиографското цитиране.

Авторката чистосърдечно признава, че не знае за съществуването на специален стандарт за цитиране, като казва „през 80-те и 90-те години може да се говори по-скоро за един или няколко полуофициални (!) стандарта, т. е. може да се твърди, че нещо като стандарт все пак съществува“⁴⁷.

Тъжно е, когато един редактор, при това от известно българско издателство, няма нужните библиографски познания, но още по-тъжно е, че в мнозинството български издателства положението е същото.

Често ни се е случвало да отговаряме на въпроси, касаещи библиографското цитиране, които са задавани от хора с дългогодишен стаж в издателската сфера.

Много хора считат, че редакторската дейност се състои само в езиково-стилови корекции и може би затова повечето от работещите в издателствата са с филологическо или друго образование, но за съжаление нямат целенасочено придобити издателска и библиографска квалификация или знания, които да бъдат гаранция за решаване на конкретни въпроси, касаещи библиографското оформяне на една книга.

Другият проблем, който отбелязва Анжелина Пенчева, е нежеланието на някои автори да им бъдат извършвани корекции, и често пъти книгата излиза от печат с различни начини на цитиране, дори в рамките на една част от нея.

Не поради липса на знания се поражда и друг сериозен проблем, на който обръща внимание авторката, а именно хората, които имат „стремеж към оригиналност, която се изразява в нежеланието всички научни книги да бъдат оформени по един и същи начин, да изглеждат правени по калъп“, дори да стигат до такива нонсенсни твърдения, че оформлението на текста и справочния апарат „е израз на вътрешно усещане на автора“⁴⁸.

Подобни безмислици срещаме в статията на Горан Попов, която е озаглавена „За цитирането“ и е публикувана в списание „Съпоставително езикознание“ през 2003 г.

Съдейки по съдържанието ѝ, авторът по-скоро трябва да употреби за заглавие думите „Против цитирането“.

Горан Попов категорично отхвърля всякакви правила, които се прилагат в библиографското цитиране.

„Според мен линията на единния еталон за цитиране в науката е характерна главно за догматиците и доктринерите в науката“, казва той.

Опирайки се на творчеството на Исак Паси, Лудвиг Витгенщайн, Прус, Ницше, той стига и по-далеч, като направо отхвърля тотално идеята за библиографско цитиране.

Ето един от доводите му „Какво значение има, че този или онзи е казал нещо преди, което аз използвам. Когато го използвам – то вече е мое!“.

Авторът не прощава и на закона за авторското право, като с недвусмислен тон заявява, че цитирането е „творчески акт, въпрос на творчески избор е как да се цитира и следователно то не би следвало да се стандартизира“, като според него положенията в закона се явяват „цензура на творчеството“⁴⁹.

Може би и ние ще бъдем причислени към групата на „догматиците“ и „доктринерите“, като се присъеди-

ним към всички български библиографи, чиито мнения са обект на настоящото изследване и бяха разгледани досега.

Библиографите, които многократно изказват своите позиции за създаването на точни, ясни и най-важното общовалидни правила, които да залегнат в работата на автори и издатели.

Разглеждаме цитирането като важен елемент от междуличностната комуникация на различни нива, но ще има ли изобщо смисъл, ще се състои ли тази комуникация, ако не се подчинява на определени норми?

Например неизползването на стандарти и изисквания във фармацевтичната промишленост довежда до произвеждането на отрови.

Не се ли получава същото и при цитирането, само че тук говорим за по-опасен вариант – интелектуална отрова, която поразява умовете на реципиентите.

Изобщо отричането на библиографското цитиране, както и всички подобни твърдения, говорят по-скоро за несериозно отношение към науката и според мен подобни автори би трябвало да си потърсят друго поле за изява на своите способности!

Анализираните дотук публикации ни дават една ясна представа за това, че проблемите на библиографското цитиране съществуват от много време и дори наличието на специален стандарт от 1996 г. не е допринесла ни най-малко за тяхното разрешаване.

Авторите и издателите не знаят, а явно и не искат да знаят за наличието на правила за цитиране.

Конкретните въпроси на цитирането могат да се обособят най-общо в четири групи:

- издирване и подбор на литературата;
- библиографско описание на цитираните източници;
- систематизиране, озаглавяване и местоположение на описанието;
- съдържание на цитата.

Издирването и подбора на литературата зависят в голяма степен от познанията на учения в конкретната научна област и познаването на информационно-търсещите възможности на библиографските системи за информация.

Най-големи трудности авторите срещат в библиографското описание.

Разбира се, от един неспециалист не може да се изискват познания за същността на описанието, за неговото значение е т.н.т. теоретични въпроси.

Но мнозинството от авторите нямат и елементарни знания за изработването му, за елементите, областите и

използваните разделителни знаци, които се използват за да се получи качествен познавателен образ на документалните източници.

Някои автори не знаят какво е инверсия. Други знаят, но я използват където трябва и не трябва.

Задължително ли е включването на заглавието в описанието и може ли то да се съкращава? Ако може – в кои случаи?

Още кои елементи от описанието са абсолютно задължителни?

На какъв език се съставя описанието?

Мога да продължа дълго в задаване на такива въпроси, чиито отговори са многократно изяснени на страниците на действащите стандарти в България.

За съжаление библиографската картина, която се открива в различните издания, е направо потресаваща.

Понякога се натъкваме на наистина уникални образци, при които е абсолютно невъзможно да се разбере какво по вид и тип е цитираното произведение.

Друг сериозен проблем, който според мен все повече се задълбочава, е чуждопоклонничеството.

Напоследък много редакционни колегии на научни периодични и непериодични издания изискват от авторите да цитират по т. нар. „Оксфордска система“.

Както видяхме в България, въпреки съществуващите правила и практика, има много нередности в цитирането, може би всички се досещат какъв ще са резултатите от почти насилствено въвежданата чужда система.

Казвам насилствено, защото когато материалът не е оформен, просто бива връщан на своя автор.

Даже трудът на един учен, който е бил в доцентска процедура, му е върнат от съответния специализиран научен съвет с пояснението, че цитирането трябва да е по „Оксфордска система“.

Трябва ли да използваме нерегламентирани правила само за да бъдем модерни?

Ще се повиши ли научността на публикациите, ако авторите бъдат окончателно объркани в начините на цитиране?

Още повече, че някои от постановките на тази система ни връщат развитието на библиографското описание в България някъде около първата половина на миналия век.

Няма да вземаме предвид и това, че „оксфордското“ цитиране се среща в множество варианти, които са неправилно (или правилно) взети от чуждестранни публикации.

На опитите за разискване на тези въпроси, най-правилно описващо това положение на нещата отговор беше

даден от един учен-историк, който каза „ Преди преписвахме от руснаците – сега от американците и англичаните“!

Считаме, че такова поведение при цитирането е абсолютно недопустимо и е обида за цялата библиографска общност в България.

Голямо разнообразие се наблюдава и при озаглавяването на цитираната литература.

Може би тук е мястото да разграничим един важен момент, а именно термина „Списък на използваната литература“.

В списъка на използвана литература се прилагат не само цитираните в текста документални източници, но и тези, които авторът е прегледал в хода на своето изследване, което показва, че той много детайлно е запознат с проблема и по този начин списъкът може успешно да се използва от други учени в бъдещите им проучвания по този или сходни въпроси.

Към заглавията в този списък няма препратки от текста, което определя и вариативност в тяхното подреждане.

Библиографското описание в този случай може да съдържа повече елементи и разделителни знаци от това при цитираната литература.

За това е недопустимо цитирането да бъде озаглавено „Използвана литература“

Най-често използвани са наименованията „Бележки“ и „Цитирана литература“, но се срещат и „Библиография“, „Забележки“, „Индекси“, „Лексикографски източници“, „Прегледани източници“, „Разработени издания“, „Екскерпирани източници“ и т.н.т.

Наблюдават се и комбинирани заглавия. В „Бележки“ с препратки от текста са предадени авторовите коментари, а след тях в „Използвана литература“ са предадени и източниците.

За подреждането може да се каже същото, докато местоположението на описанието при цитиране е в по-добро състояние, понеже там се спазват положенията, заложи в стандартите.

Естествено трябва да се потърсят начини за преодоляване на цялата тази разнородност при изработването на научния апарат на документалните източници.

Много важно е популяризирането пред учените и масовия читател, и в този ред на мисли е похвална идеята на LiterNet да се провежда онлайн дискусия по тези проблеми, въпреки че изискванията за цитиране в този сайт се разминават с утвърдените стандарти.

Важен елемент е и добиването на съответни знания, което трябва да става още в университета.

Библиографията може да се използва във всяка научна и творческа област и би следвало университетските преподаватели да се замислят над това.

Лично ние сме малко песимисти по отношение на решаването на тези въпроси, имайки в предвид актуалното и днес звучене на вече разгледаните публикации от средата на миналия век.

А въвеждането на библиографски дисциплини във всички университетски специалности, свикването на кръгла маса или законови мерки и санкции са в областта на научната фантастика.

Искрено се надяваме, че тази публикация ще улесни авторите в издирването на правила и норми за съставяне на библиографско цитиране и ще ги подтикне към по-голяма отговорност в съставянето на „библиографската подлата“ към техните трудове.

Изказваме благодарност към колегите от Народна библиотека „Петко Р. Славейков“ – Велико Търново, и специално на Цеца Тодорова за оказаното квалифицирано съдействие при работата с документалните източници, послужили за основа на настоящото изследване.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Речник** на чуждите думи в българския език / Състав. Мария Филипова – Байрова и др. С., 1993, с. 985.

² **Българска** книга : Енциклоп. / Състав. Ани Гергова. София – Москва, 2004, с. 466.

³ **Бойчев**, Бойчо. Мълчание и цитиране в теоретичната комуникация. // *М о р с к и н а у ч. ф о р у м*. ВВВМУ Н. Й. Вапцаров, 4, 1998, с. 416 – 425.

⁴ **Шекерджийска**, Йорданка и др. Има ли значение цитирането? / Йорданка Шекерджийска, Николай Матеев. // *С о ц и о л. п р о б л.*, 1980, № 4, с. 51–62.

⁵ **Калайджиева**, Магдалена. Цитирането – обратната връзка на творчеството. // *Н а у к а*, 1997, № 5, с. 20–22.

⁶ **Даков**, Димитър. Системи за наuchнотехническа информация. Свищов, 2004, с. 39.

⁷ **Василев**, Марин. Общо и приложно книгознание. 2. доп. изд. С., 1970, с. 163.

⁸ **Пак** там, с. 165.

⁹ **Ковачев**, Марин. Наръчник по книгознание, библиотекознание, библиография. В. Търново, 2004. с. 11.

¹⁰ **Българска** книга..., с. 57.

¹¹ **БДС 17377 – 96**. Библиографско цитиране. 29 с.

¹² **Пак** там.

¹³ **Десев**, Борис. Христоматия по българска обща библиография : Ч. 1. : До Освобождението. С., 1976. с. 66,

107–109 ; **Правдомирова**, Донка. Българската библиография до Освобождението. С., 2001, с. 25–27.

¹⁴ **Аргиров**, Стоян. Ръководство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки. Пловдив, 1898, с. 26–83.

¹⁵ **Правила** за описване на книги в народните библиотеки / Под. ред. Тодор Боров. София, ББИ, 1947, 88 с.

¹⁶ **Правила** за описване на книгите в големите библиотеки. София, 1953, 132 с. ; **Ганчева**, Дора и др. Единни правила за описание на печатни произведения в масовите библиотеки / Дора Ганчева, Лиляна Албанска, Ценко Цветанов. 3. разшир. прераб. изд. София, Наука и изкуство, 1961. 64 с. ; **Божинова-Троянова**, Б. и др. Правила за описване на книгите в научните и в големите библиотеки и за нареждане на фишите в Азбучния каталог / Б. Божинова – Троянова, Л. Албанска. 2. разшир. прераб. изд. София, Наука и изкуство, 1962. 203 с. ; **Николаева**, Лиляна. Правила за описване на нотни издания. // *И з в. НБВК и б-ката при СДУ* [за 1959 – 1961], 1960, с. 585 –600 ; **Божинова-Троянова**, Бояна и др. Правила за описване на периодични и поредични издания. 2. разшир. прераб... изд. / Бояна Божинова-Троянова, Снежана Атанасова, Мария Спасова. // *И з в. НБKM*, 6, 1968, с. 335–432 и др.

¹⁷ **Зотова**, Кремена. Постижения на библиографската стандартизация в България. // *Б и б л и о т е к а р*, 1976, № 2, с. 34–36.

¹⁸ **Трайков**, Веселин. Библиографията в помощ на науката. // *Н а р. к у л т у р а*, № 36, 28 септ. 1957, с. 2.

¹⁹ **Кадамов**, Димитър. Научноизследователската работа и библиографията в областта на медицинската наука. // *З д р а в. ф р о н т*, № 10, 8 март 1958.

²⁰ **Тренков**, Христо. За библиографското цитиране в статиите в медицинските списания и сборници. // *Х и р у р г и я*, 1962, № 4, с. 427–431.

²¹ **Петкова**, Зорница. За по-висока библиографска култура. // *Н а р. к у л т у р а*, № 10, 9 март 1963, с. 3.

²² **Инструкция** за реферирание на книги, статии и други публикации за реферативните издания на страните – членки на СИВ за естествените и техническите науки. – София : ЦИНТИ, 1963. – 8 с.

²³ **Указания** за техническо и библиографско оформяване на изпращаните за публикуване в списание „Неврология, психиатрия и неврохирургия“ статии. // *Н е в р о л о г.*, психиатр. и неврохирург., 1964, № 3, с. 231–232.

²⁴ **Тренков**, Христо. Някой въпроси на издателската култура. (Писмо до редакцията). // *Н о в о в р е м е*, 1965, № 2, с. 124–129.

²⁵ **Първанова**, Йорданка. По-голямо внимание на библиографския апарат в научните публикации. // *Б и б л и о т е к а р*, 1965, № 10, с. 17–19 ; Състоянието на библиографския апарат в научните публикации (Някой извадки от наши проучвания). // *И з в. НБKM*, 6, 1968, с. 279–288.